

Colloquium. “België en de Eerste Wereldoorlog. Bronnen. Stand van het onderzoek”, Brussel: Koninklijk Legermuseum, 8 en 9 november 2001.
Paper: *Bronnenmateriaal betreffende de Eerste Wereldoorlog in het Amsab—Instituut voor Sociale Geschiedenis*.

Bronnenmateriaal betreffende de Eerste Wereldoorlog in het Amsab – Instituut voor Sociale Geschiedenis

Bij het maken van een overzicht van het Amsab-bronnenmateriaal met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog gaan we uit van een benadering waarbij het oorlogsgebeuren in de brede maatschappelijke context wordt geplaatst. Op die manier kan een Instituut voor Sociale Geschiedenis een wezenlijke bijdrage leveren tot het documenteren van de “Groote Oorlog”.

1. Militair

Men zal inderdaad niet onmiddellijk bij het Amsab aankloppen voor gegevens over de krijgsgebeurtenissen. Toch was daar grote aandacht voor bij Louis Bertrand -één van de peetvaders van de Belgische Werkliedenpartij (BWP)- die in 1919 *L'occupation allemande en Belgique 1914-18* publiceerde. Ter voorbereiding verzamelde hij heel wat documentatie dat ondertussen als onderdeel van het archief Bertrand op microfilm op het Amsab kan geraadpleegd worden¹.

Enkele verspreide documenten in onze Gentse archiefbestanden geven verder een glimp van de gemoedstoestanden aan het front: het betreft vlugschriften die “by balloon” gedropt werden, met de bedoeling de vijand te demoraliseren; met titels als: “Der deutsche Friedhof in Frankreich” en “Eine Summe fur deutsche Soldaten” (over de verliezen aan het front), of “An die Sozialdemokraten im deutschen Heere!”

2. Bezet België

Meer substantiële gegevens zijn er in verband met het leven in bezet België. In de eerste plaats via de verslaggevende stukken van de Belgische Werkliedenpartij die vóór 1914 een organisatorische ontwikkeling meemaakte die resulteerde in partijstructuren die op verschillende niveaus -nationaal, federaal en lokaal- functioneerden. De verslagen van het Bureau en de Algemene Raad van de BWP over de jaren 1914 en 1916-18 geven een idee van de politieke discussie die gevoerd werd binnen de nationale bestuursorganen en van de concrete actie van de partij tegenover de problemen van voedseltekort, werkloosheid, censuur en de beperking van de vrijheid van vereniging vanaf 1915. De Algemene Raad had de leiding van de partij op zich genomen, maar

door de slechte communicatie konden vertegenwoordigers van de provincie nauwelijks betrokken worden bij het beleid van de partij. Die zou zich noodgedwongen terugplooiën op de Brusselse federatie en ook alle contact met de basis missen.

De vergaderingsverslagen² die pas begin jaren '90 in privé-bezit werden teruggevonden betekenen ook voor de oorlogsjaren een belangrijke aanvulling bij wat al aan gedrukt materiaal voorhanden was, zoals het rapport van Algemene Raad over de oorlogsjaren dat een uitgebreid algemeen beeld schetst van de standpunten en activiteiten van de partij³. We krijgen een beter inzicht in de realisatie van de godsvrede in bezet België die onder meer middels het Nationaal Hulp- en Voedingscomité op zeer pragmatische wijze werd ingevuld. Die documenten zijn op microfilm -voorzien van een trefwoordenindex- te raadplegen op het Amsab⁴.

Ook lokale en regionale reeksen verslaggevende stukken laten ons toe de strategie van de verschillende socialistische organisaties (partij, coöperatie, mutualiteit en vakbond) te analyseren en zicht te krijgen op diverse aspecten van het leven onder de bezetting. Amsab bewaart over de oorlogsjaren momenteel belangrijke reeksen notulen uit Antwerpen (1914-18)⁵, Luik (1916-18)⁶, Gent (1914-18)⁷, Kortrijk (1914-18)⁸, Turnhout (1914-17)⁹, Leuven (1914-18)¹⁰, Lier (1914-18)¹¹, Mechelen (1914-18)¹², Sint-Niklaas (1914-18)¹³, Lokeren (1914-18)¹⁴, Temse (1914-16)¹⁵ en ook Berlare (1916-18)¹⁶.

Voor nog andere locaties stellen we vaak het fenomeen vast van de onderbroken verslaggeving: vooral na 1915 valt dikwijls een hiaat tot aan de bevrijding. Maar op basis van bovenstaand lijstje kan gesteld worden dat de huidige bronnensituatie een andere onderzoeksattitude moet mogelijk maken. Het komt nu te vaak voor dat bij organisatiegeschiedenissen de oorlogsperiode gemakkelijheidshalve wordt overgeslagen.

Volkomen onterecht, zo blijkt reeds bij een peiling van wat er in de socialistische coöperatieve wereld gaande was tijdens de oorlog¹⁷. Gelet op de beperkte manoeuvreerruimte voor politieke en syndicale werking steeg de coöperatieve actie in belang. Bovendien hield ze zich bezig met een centraal probleem in oorlogstijd: de bevoorrading. De sector kwam weliswaar verarmd uit de oorlog –door materiële schade en tekort aan financiële middelen- maar '14-'18 betekende ook een versnellingsmoment in de uitbreiding van de coöperatieve werking¹⁸. De lokale maatschappijen evolueerden van broodbakkerijen naar verdeelpunten waar een totaalgamma aan huishoudartikelen werd verkocht. Dergelijk proces was al een stuk voor 1914 ingezet, maar de oorlog zorgde voor een versnellingsmoment in die ontwikkeling die na de oorlog werd geconsolideerd. Dit kan ook toegepast worden op het fenomeen van de concentratiebeweging. De aanzet die daartoe werd gegeven is wellicht nog het meest duidelijke effect van de oorlog voor de socialistische coöperatieve. Van de ruim 250 maatschappijen voor 1914 evolueerde het aantal bij de nationaal overkoepelende aangesloten coöperaties

naar 60 in 1925. Ook op nationaal vlak kwamen direct na de oorlog nieuwe centraliserende structuren tot stand. De oorlog overviel de socialistische coöperatieve beweging in een periode van expansie en herstructurering en het ziet er naar uit dat de vier jaar bezetting als een katalysator heeft gewerkt op processen van fusie en schaalvergroting die voordien reeds aanwezig waren.

Het Amsab is als archief- en documentatiecentrum gegroeid vanuit een Gentse basis en Gentse socialistische microkosmos wordt op het vlak van de Eerste Wereldoorlog nog steeds het best gedocumenteerd. Naast het verslaggevend basismateriaal -bewaard voor partij en mutualiteit- zijn er hier ook de gecensureerde krant Vooruit -de enige socialistische krant die tijdens de oorlog bleef verschijnen- en de papieren Anseele, met onder meer zijn gecensureerde 1 Meitoespraken¹⁹.

Dit geheel aan materiaal documenteert de overlevingsstrategie van de Gentse BWP. Die was gesteund op legaliteit (telkens werd herhaald dat: “geen aanleiding mocht gegeven worden tot het verbieden van onze instellingen”), op samenwerking (in het gemeentebestuur en de verschillende bevoorradings- en ondersteuningsinstellingen) en propaganda voor de eigen “winkel”.

Dit algemeen beeld wordt enkel bevestigd in diverse egodocumenten die getuigen van het leven in het etappegebied. Een aantal manuscripten werd ondertussen al gepubliceerd, zoals dat van Paul De Witte²⁰ en Jozef Volckaert²¹. Zeer recent nog konden we daar een interessante getuigenis aan toevoegen: de autobiografie van vakbondssecretaris Karel Hannick²². Hij gaat uitgebreid in op de situatie in Gent tijdens de oorlog en beschrijft zijn activiteiten, zoals de organisatie in 1916 van een Nijverheidstentoonstelling in het feestlokaal Vooruit. Hij heeft het over: “een afleiding voor de gansche bevolking in de droeve dagen van de bezetting”. We krijgen een concreet beeld van de context en de doelstellingen van dit soort initiatief waarvan op het Amsab ook een affiche wordt bijgehouden.

Hannick was ook betrokken in het Nationaal Hulp- en Voedingscomité. Net als andere BWP-ers waarvan de persoonlijke papieren op het Amsab toekwamen. Bij Bertrand vinden we één en ander terug, maar het is vooral via Jef Baeck, secretaris van de Metaalbewerkerbond dat we op de hoogte zijn van de werking van de plaatselijke comités in het Brusselse²³.

3. Oorlogsvluchtelingen

Het probleem van de oorlogsvluchtelingen vindt een eerste weerslag in een aantal foto's van vluchtelingen uit Leuven die in 1914 werden opgevangen door de coöperatieve Vooruit.

Van de socialistische vluchtelingenorganisaties in Frankrijk en Nederland zijn slechts onvolledige tijdschriftenreeksen en verspreide archivalia terug te vinden. Anders is het met de papieren van de Centrale van Belgische Metaalbewerkerbond in Groot-Brittannië²⁴. Daarvan werd een belangrijk stuk bijgehouden; samen met bestuurlijke documenten wordt ook een unieke reeks van het tijdschrift de

“Belgische Metaalbewerker” in onze collecties bewaard.

Op die manier krijgen we zicht op het functioneren van een Belgische vakbond in het buitenland die op haar hoogtepunt in 1918 11.000 leden omkaderde. Het initiatief ging uit van de Antwerpse Centrale van Metaalbewerkeren die in 1915 twee afgevaardigden stuurde naar Engeland, waar ondertussen veel van haar leden waren terechtgekomen. De Centrale werd een succes omdat ze een goede dienstverlening had en tevens als buffer fungeerde tegen de Belgische militaire overheid die de vluchtelingen als een reserve voor het leger beschouwde (door een militaire besluitwet van 1916 kwamen praktisch alle leden onder militair bevel: enkel diegenen die een verklaring voorlegden dat ze onmisbaar waren voor de munitieproductie konden nog uitstel krijgen).

De mutualiteitfunctie was veruit de belangrijkste, maar de vakbond was ook bezig met de werkloosheidskas, de werkverschaffing, geldzendingen en de uitgave van haar tijdschrift. De archivalia geven ook een beeld van het veranderende klimaat van gastvrijheid tegenover “Brave little Belgium” naar een latente spanning tegenover de Belgische “jobsnatchers”²⁵.

4. Politiek

De lotgevallen van de Gentse Socialistische Jonge Wachten die in januari 1917 een duidelijk dissidente stem lieten horen en zich als Vredesgroep manifesteerden binnen de Gentse BWP-federatie, wordt goed gedocumenteerd op basis van Amsab-materiaal²⁶. Ook kunnen we de discussies volgen in de partijvergaderingen in Brussel en Gent over de eventuele deelname aan de vredesconferentie die in 1917 in Stockholm werd gepland.

In de papieren van Hendrik De Man²⁷ duikt Stockholm slechts even op. De oorlogsperiode komt nochtans uitgebreid aan bod met briefwisseling en dossiers betreffende zijn activiteiten aan het front, en vooral zijn zendingen naar Rusland (1917) en de Verenigde Staten (1918).

Maar het is duidelijk dat de onderzoeker voor een globale analyse van de politieke stromingen en hun evoluties binnen de socialistische beweging niet ver komt met onze bestanden. Daarvoor is het Huysmans archief in het AMVC de aangewezen plaats.

5. Naoorlogse problematiek

Voor de naoorlogse problematiek is het Amsab-aanbod dan weer ruim en gevarieerd. We vermelden de documentatie -veelal gepubliceerde zaken- omtrent de wederopbouw die Anseele bijeenbracht als minister van Openbare Werken; het kabinetsarchief bleef evenwel niet bewaard. De implementatie van het nieuwe politieke en sociale bestel komt tot uiting in de papieren van de vele lokale geleidingen van de socialistische beweging²⁸. Omtrent de Belgische annexionistisch politiek die ook in BWP-kringen heftige voorstanders kende zijn er opnieuw de verslagen van het nationale partijbestuur.

Daarin vinden we in mei 1921 een merkwaardig initiatief terug rond de kwestie

Wielingen. Op uitnodiging van de BWP is er een onderhoud tussen Belgische en Nederlandse socialisten op zoek naar een vergelijk. Naar aanleiding van die vergadering worden ook de wederzijdse gevoeligheden rond het oorlogsgebeuren besproken.

De weerslag van dit initiatief kan toegevoegd worden aan de caleidoscoop van “oorlogs”-archivalia verspreid over diverse archiefvormers: want dat is het, eerder dan grote afgeronde gehelen.

Samenvattend kan gesteld worden dat Amsab in zijn collectievorming rond de Eerste Wereldoorlog niet zozeer de militaire of zelfs de politieke aspecten documenteert, maar eerder inzicht kan geven in de maatschappelijke effecten van de oorlog. Daarmee krijgt op dat terrein de nieuwe benaming –sinds 1999- van de instelling als “Instituut voor Sociale Geschiedenis” een gepaste invulling.

EINDNOTEN

¹ Het originele archiefmateriaal bevindt zich vooralsnog in het Russisch Militair Staatsarchief te Moskou als onderdeel van archief nr.18: Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Over de restitutie aan België werd in de loop van 2001 een akkoord bereikt.

² De bijna volledige reeksen verslagen van Bureau en Algemene Raad van de BWP (1892-1940) waren samen met de rest van het BWP-archief in het begin van de Tweede Wereldoorlog geëvacueerd naar de Belgische kust. Sindsdien was men elk spoor bijster. Ze werden pas begin jaren '90 door Amsab-medewerkers teruggevonden. Cf. *AMSAB-Tijdingen*, nieuwe reeks nr.8, 1990, p.15-16 en onder meer De Standaard, 23-08-1990, p.1.

³ Zie: *Verslag opgemaakt door het Bureau van den Landelijken Raad over de Werkzaamheden der Werkliedenpartij tijdens de oorlog (Oogst 1914 – November 1918)*, Brussel, 1918. Bij confrontatie van het nieuwe materiaal met de gegevens in het gedrukt rapport blijkt dat vooral voor de aanvangsjaren veel verslagen ontbreken (waarschijnlijk een gevolg van het overlijden in 1915 van BWP-secretaris Vandersmissen). Daartegenover staat dat er vanaf 1916 meer vergaderingen van het Bureau werden teruggevonden dan aangegeven in het naoorlogs gedrukt verslag.

⁴ De originelen werden ondertussen aangekocht door het Institut Emile Vandervelde. Voor wat het nationale niveau betreft blijven *Petites Nouvelles*, het clandestiene blad van de Algemene Raad en *Le Bulletin Socialiste* dat tijdens de oorlog in plaats van *Le Peuple* verscheen uiteraard aandachtspunten bij de verdere prospectie door Amsab.

⁵ S.M. De Werker (1914-18), ADB (1914-16), Centrale van Boek- en Papier (1914-18), CATBA (1914-18)

⁶ Federatie van vakbonden (1916-18)

⁷ Middencomiteit BWP (1914-18), Bond Moyson (1914-18), S.M.Vooruit (1914,1918)

⁸ Middencomiteit BWP (1914-18), Bond Moyson (1914-18)

⁹ Middencomiteit BWP (1914-17)

¹⁰ S.M. De Proletaar (1914-18)

¹¹ Middencomiteit BWP (1914-18), Bond Moyson (1914-18)

¹² S.M. Vooruit (1916-18), Metaalbewerdersbond (1914-18), Socialistische Jonge wachten (1914-18)

¹³ Centrale der Tabakbewerders (1914-18), Bond Moyson (1914-18)

¹⁴ S.M. De Vooruitgang (1914-18), Bond Moyson (1914-18)

¹⁵ Middencomiteit BWP (1914-16)

¹⁶ Middencomiteit BWP (1916-18)

¹⁷ Dit is niet meer dan een peiling op basis van wat ter voorbereiding aan documenten werd ingekeken. De problematiek is totaal onderbestudeerd. Met dank aan Jan Laplasse die een werknoot redigeerde: *WOI en de socialistische coöperatieve beweging. Enkele bedenkingen.*, s.d.

¹⁸ V. SERWY: *La coopération socialiste en Belgique 1914-18*, Gand, 1918. Over de toestand van de socialistische coöperatie tijdens de oorlog is ook de clandestiene publicatie van V. Serwy: *La coopération demain*, 1916.

¹⁹ Amsab, archief nr.60. Edward Anseele sr.

²⁰ P. DE WITTE: *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden leefden (1848-1918)*. Geannoteerd en van een nawoord voorzien door Helmut Gaus en Guy Vanschoenbeek, Leuven, 1986.

²¹ J.VOLCKAERT: *En dat alles voor een paar tirannen. Herinneringen van een socialistisch arbeider*. Met aantekeningen en een naschrift van Frank Uytterhaegen en Guy Vanschoenbeek, Leuven, 1983.

²² K. HANNICK: *Mijn leven*, s.l.s.d.

²³ Cf. Amsab, archief nr.135. Centrale der Metaalbewerders van België.

²⁴ Cf. CBM, archief nr.79. Overgemaakt aan Amsab door Frederik Roelands, zoon van Alfons Roelands, één van de secretarissen in Engeland en de latere burgemeester van Kessel-Lo.

²⁵ G. VAN GOETHEM: *Tussen front en fabriek: de Centrale der Belgische Metaalbewerders in Engeland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1915-1919*, in: *Roodgloeiend. Bijdragen tot de Geschiedenis van de Centrale der Metaalbewerders van België*, Gent, 1990, pp.217-239.

²⁶ Zie onder meer: K. Hutse, M. Machtelynck en R. Minne (red.): *Ons standpunt : het standpunt van de vredesgroep der socialistische partij*, Gent, 1918, en: M. DAANE: *Sluipers en Vrijshutters. De Roode Jeugd van Richard Minne*, in: *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, 1, 2001, p. 7-29.

²⁷ Het archief De Man werd na overdracht door het AMVC naar Amsab-Antwerpen voorzien van een uitgebreide inventaris: W. STEENHAUT: *Inventaris van het archief van Hendrik De Man*, Gent, 2002.

²⁸ Ook voor Ieper zijn er vanaf 1918 federale verslagen (er is een eerste bijeenkomst in oktober '18 in de Maison du Peuple te Brussel) waarin uiteraard verwezen wordt naar de verwoestingen en de wederopbouw.